

Ivan Basić

Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

Ranokršćanski sarkofag iz Trevisa i njegova grupa

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Primljen – *Received* 24. 7. 2015.

UDK 726.829(450 Treviso)“652“

Sažetak

Sarkofazi bračko-salonitanskog tipa spadaju među najvažnije ranokršćanske nalaze s područja jadranskog bazena, naročito njegove istočne obale. Najveći dio njih registriran je na ozemlju Dalmacije. Iako su ti sarkofazi obrađivani već mnogo puta kako u domaćoj, tako i (nešto manje) u inozemnoj literaturi, još uvijek nisu iscrpljene sve mogućnosti njihove interpretacije, poglavito s točke gledišta njihova preciznijega vremenskog određenja. Uz temeljne radove I. Fiskovića i

N. Cambija o toj temi, pojavilo se nekoliko stranih radova i inozemnih nalaza relevantnih za sarkofage toga tipa, zapostavljenih u domaćoj literaturi. Pojavile su se i važne pojedinosti o određenim nalazima iz Hrvatske koje su ostale nepoznate inozemnoj literaturi. U ovome se radu katalogu pridružuje sarkofag bračko-salonitanskog tipa iz Trevisa te se na tom primjeru raspravlja o podrijetlu i dataciji te skupine grobnih spomenika.

Ključne riječi: sarkofazi, rano kršćanstvo, Dalmacija, Italija, Brač, Treviso, kronologija, topografija

Posvećeno akademiku Igoru Fiskoviću

Između baptisterija i zvonika katedrale u Trevisu, na ograđenoj travnatoj površini odmaknutoj od prometne gradske Ulice Calmaggiore, izložen je omanji kameni sarkofag (sl. 1, 2). Dužina sanduka iznosi 2,07 m, širina 67 cm, visina 57 cm. Sanduk ima plitku neprofiliranu, 7 cm visoku i oko 1 cm istaknutu optočnu bazu koja se pruža cijelim njegovim pročeljem i bočnim stranama. S bazom posred prednje plohe sanduka srasta plitkoreljefni latinski križ trokutasto proširenih završetaka krakova, tako da se proširenje donjega kraka križa oslanja na gornji rub baze. Dužina vertikalnog kraka križa je 42,5 cm, a horizontalnog 27 cm, dok je debljina krakova 3 cm. Križ je vidno vertikalno izdužen jer su lijevi i desni horizontalni krakovi (12 cm) kraći od gornjega vertikalnog (15,5 cm). Širina trokutastih završetaka je neujednačena: na bazi križa ona iznosi 17 cm, na njegovu vrhu 13 cm, a na horizontalnim krakovima po 11 cm. Tijelo križa raščlanjeno je paralelnim linijama koje se umnažaju u trokutastim završetcima manjim koncentričnim trokutima u obliku riblje kosti. Na sjecištu krakova križa zadržana je malena kvadratična praznina, tzv. oko, znak visokoga tehničkog umijeća i klesarske dorade. Postupak je inače u najtipičnijem obliku zabilježen na brojnim primjerima uklesivanja tzv. salonitanskog tipa križa, čije su odlike vitkost, elegancija i oštrina ureza, kao i trokutasto prošireni konkavni vrhovi

hasti.¹ Sanduk sarkofaga pokriven je dvostrešnim poklopcem strmog nagiba stranica. Na uglovima poklopca su akroteriji u obliku naglašeno horizontalno razvučenih isječaka polukugle. Poklopac je dug 2,14 m, širok 70 cm, maksimalne visine 43 cm (ugaoni akroteriji su dužine 46 – 54 cm, visine 23 cm). Sarkofag je anepigrafski, a sve su plohe klesarski zaglađene i neukrašene.

Pronađen je u Ulici Tommasa da Modena 1950. godine, na dubini od nešto više od jednog metra tijekom građevinskih pripremnih radova uoči gradnje suvremene stambene zgrade.² Usprkos prvotnim najavama o premještanju sarkofaga na prikladno mjesto uz crkvu sv. Margarete – u čijoj je blizini otkopan – on je naposljetku prenesen na današnji položaj uz rub Calmaggiore gdje je – zakriven raslinjem i ograđen neprimjerenom i loše održavanom metalnom ogradom kao i trgovinama uličnih prodavača – ostao nedostupan, što sve zajedno degradira vrijednost spomenika, a otežava i detaljnu autopsiju.³ U unutrašnjosti sarkofaga pronađeni su tek neznatni ostaci ljudskih kostiju (gornji dio malene lubanje i dr.) uz koje su se nalazile dvije anikoničke koštane pločice, isprva interpretirane kao korice devocionalne knjige, zatim kao obloga kovčezica. Preliminarna antropološka analiza pokazala je da pronađeni posmrtni ostaci vjerojatno pripadaju ženskoj osobi vrlo mlade dobi (približno 7 godina), visokoj oko 1 metar.

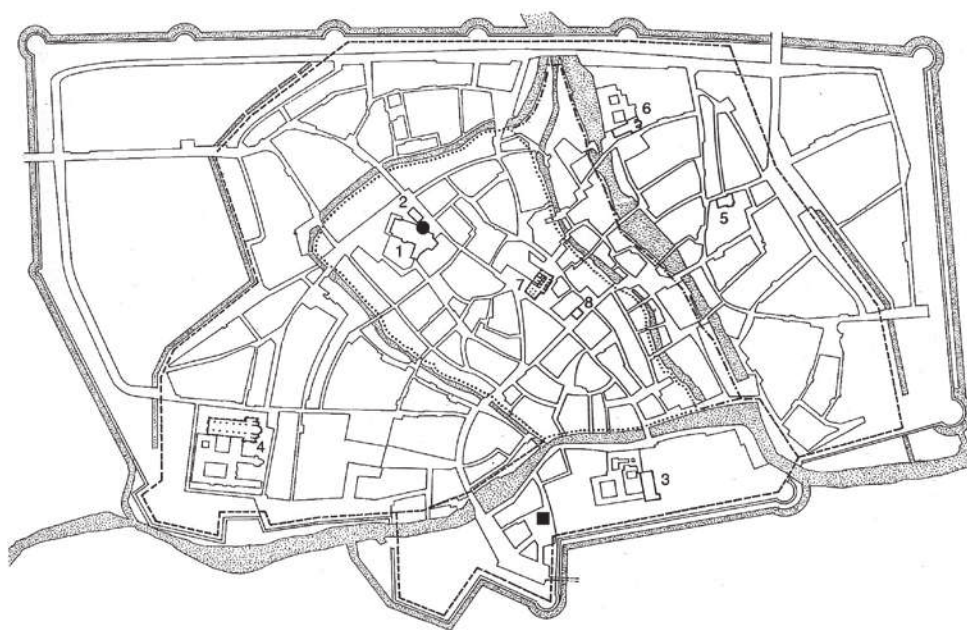
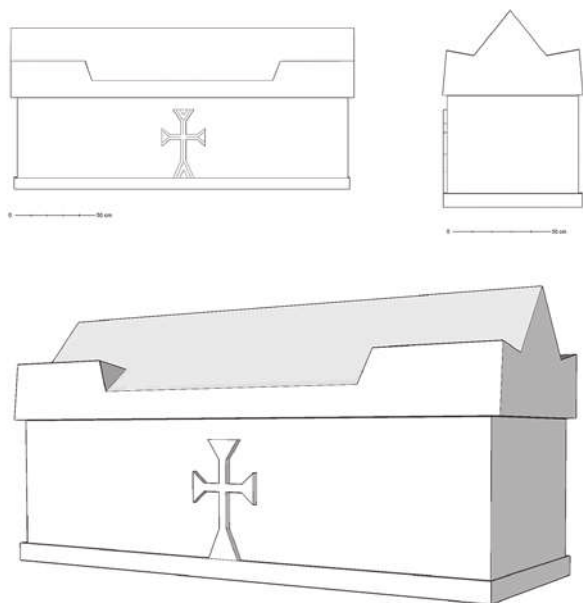

1 Treviso, Calmaggione, sarkofag bračko-salonitanskog tipa (foto: J. Borota)

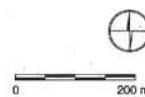
Treviso, Calmaggione, sarcophagus of the Brač-Salona type

2 Treviso, crtež sarkofaga bračko-salonitanskog tipa (I. Basić)

Treviso, drawing of sarcophagus of the Brač-Salona type

..... delimitazione del *castrum* romano
 - - - - limite della città nel sec. 12°
 - - - - tracciato delle mura del sec. 14°
 = = = = cerchia delle mura del sec. 16°

3 Treviso, plan stare gradske jezgre (iz: CLAUDIO LAMANNA – FRANCA PITTALUNGA, Treviso, la struttura urbana, Roma, 1982.); 1 – katedrala, 2 – krstionica, kvadrat – mjesto pronalaska sarkofaga, kružnica – današnji položaj sarkofaga

Treviso, map of the old city centre (source: CLAUDIO LAMANNA – FRANCA PITTALUNGA, Treviso, la struttura urbana, Roma, 1982); 1 – cathedral; 2 – baptistery; square – site of discovery of the sarcophagus; circle – present-day position of the sarcophagus

Nedugo po otkriću u mjesnome je dnevnom listu objavljen nepotpisan članak koji je donio osnovne informacije o pronalasku sarkofaga,⁴ kao i prve pokušaje interpretacije, pokazujući ipak dubinsko nesnalaženje nepoznatog au-

tora u stručnoj problematici. Mjesec dana poslije u istom je dnevniku M. Botter objavio studiozan rad u kojem su nalaz sarkofaga i njegov inventar znanstveno valorizirani, dakako na razini spoznaja svoga vremena.⁵ Sljedeće godine

isti je autor u arheološkom godišnjaku objavio štur spomen sarkofaga, u sklopu preliminarne objave drugih nalaza iz Trevisa u izvještajnoj godini.⁶

Sarkofag se spominje i u općim pregledima povijesti Trevisa i okolne regije kao »antički sarkofag«, a predmet zanimanja redovito nije sarkofag, već predmeti pronađeni u njemu, povremeno čak s pogrešnim podacima o vremenu njihova nalaza.⁷ Sarkofag je pronađen nedaleko dominikanske crkve sv. Margarite, na području *extra muros* antičkoga i kasnoantičkog Trevisa (sl. 3), koje će tek u 14. stoljeću biti obuhvaćeno novim prstenom zidina u naraslo gradsko tkivo.⁸ Ovaj sarkofag ne registrira drugi svezak *Repertorium der christlich-antiken Sarkophage* koji sadržajem pokriva sve talijanske primjere,⁹ kao ni recentna mjerodavna monografija G. Kocha,¹⁰ tako da u relevantnoj inozemnoj literaturi nije prepoznata pripadnost sarkofaga dobro definiranoj skupini dalmatinskih sarkofaga. U domaćoj, pak, literaturi sarkofag iz Trevisa posve je nepoznat što sve zajedno motivira na njegovu obradu i objavljivanje. S obzirom na to da se ovaj primjerak sarkofaga nakon provedene analize pokazao kao neočekivano zanimljiv – a k tome sasvim nepoznat u dosadašnjim korpusima ranokršćanskih sarkofaga – namjera nam je na ovom mjestu izvijestiti o postignutim rezultatima.

Time želimo potaknuti i sustavnije proučavanje bračkosalonitanskog tipa sarkofaga, osobito s obzirom na njihov sve veći broj koji je nakon prvih pregleda u novije vrijeme izrazito narastao na različitim nalazištima: primjerice uz monumentalni ranokršćanski sklop dvojnih crkava u Podvršju kod Nina (pronađen uz svetište sjeverne crkve),¹¹ zatim na lokalitetu *Ad basilicas pictas* na splitskome Manušu,¹² pa na više položaja na Dugom otoku,¹³ u Kali na Ugljanu,¹⁴ dok je nekoliko primjeraka s Paga već prije evidentirano.¹⁵ Naposljetku, sasvim su recentne prinove katalogu ulomci sarkofaga iz katedrale sv. Tripuna u Kotoru¹⁶ i crkve Gospe od Sniga na Dridu kod Marine.¹⁷ Korpusu treba pridružiti i stari nalaz cjelovito sačuvanog sarkofaga u Stombratama (Bijaći) iz 1902. godine, neregistriran u recentnom katalogu ranokršćanske skulpture s tog lokaliteta,¹⁸ zatim novoobjavljeni ulomak s istog lokaliteta, četvrti podrijetlom s tog položaja nakon tri istovrsna sarkofaga registrirana u davnašnjim istraživanjima.¹⁹

Prema svojim karakteristikama, sarkofag iz Trevisa bezuvjetno pripada skupini ranokršćanskih sarkofaga bračkosalonitanskog tipa.²⁰ Grupu sarkofaga o kojima je riječ prvi je sakupio, definirao i valorizirao Igor Fisković.²¹ Tipologija, ikonografija i stil tih sarkofaga dobro su proučeni, kao i njihova topografija.²² Njihova datacija, s druge strane, ostala je u vrlo širokim okvirima, bez preciznijega kronološkog određenja (ovisno o tome na što su pojedini istraživači polagali naglasak, varirala je od kraja 5. do početka 7. stoljeća). Bračkosalonitanski sarkofazi redovito su anepigrafski. Izrađeni su od kvalitetnoga bračkog bituminoznog vapnenca, namah prepoznatljivih karakteristika. Odlike kamena su zagasita, nerijetko korodirana površina, prošarana sitnim tamnim mrljama nastalim od bitumena unutar vapnenačke strukture. Karakterizira ih, nadalje, vrlo jednostavno oblikovanje – plitka baza i gole, neukrašene površine sanduka. Dekoracija je

reducirana jedino na veliki reljefni križ centriran na pročelju sanduka, izvođen u nekoliko kanonskih tipova s malim varijacijama. Od ranijih sarkofaga kao i od suvremenih, drugačijih tipova grobnih spomenika razlikuju ih i skromnije dimenzije: u prosjeku dužine 220 cm, širine 70 cm, visine oko 65 cm; ujedno ih odlikuju tanke stijenke sanduka (10 – 14 cm).²³ Prepoznaju se i po sanducima prilično ujednačenih dimenzija (duž. 196 – 224 cm, šir. 65 – 70 cm, vis. 57 – 62 cm).²⁴ Sarkofag iz Trevisa posjeduje sva navedena obilježja. Materijal od kojega je načinjen jest sivkastobijeli bituminozni vapnenac, dok bi provedena stručnija petrografska analiza zacijelo pokazala kako je i u ovom slučaju riječ o kamenu bračke provenijencije, vađenu u glasovitim kamenolomima srednjodalmatinskog otoka.²⁵ Registrirano je ukupno između 70 i 80 primjeraka (prema Cambiju približno 75) sarkofaga ovoga tipa, od čega 57 ili 58 u Dalmaciji, 17 na Apeninskom poluotoku te 1 u današnjoj Albaniji.²⁶ Osim navedenoga, da je riječ o istočnojadranskom izvozu svjedoči i činjenica da se – uz jednu iznimku²⁷ – redovito radi o kamenoj sirovini dalmatinske provenijencije, te da broj primjeraka registriranih unutar Dalmacije četverostruko premašuje količinu onih utvrđenih izvan nje.²⁸ Treviški sarkofag valja, dakle, pridružiti izvozu srednjodalmatinskih sarkofaga u Italiju.

Prostorno najbliži treviškom nalazu je sarkofag iz Venecije (sada u Berlinu, Museum für Spätantike und Byzantinische Kunst) čiji je reljefni križ tipa Ib (po Cambijevoj klasifikaciji), respektiran pri preklesivanju sarkofaga tijekom ranoga srednjeg vijeka kad je središnji motiv zadržan, a s njegovih strana uklesana nova predromanička reljefna dekoracija.²⁹ Prvobitni križ venecijanskog sarkofaga posjeduje najgušću ispunu krakova od svih drugih poznatih primjeraka ovog tipa, no nije isključeno da je ona dodatno naglašena jednolikim urezima prilikom preradbe pročelja. Sarkofag iz Venecije je u svakom slučaju ispunom krakova analogan treviškome, iako pripada tipu *crux capitata*; on ujedno upućuje na smjer kojim je sarkofag iz Trevisa prispio u mletačko zaleđe. I. Fisković je u dva navrata upozorio na važnost sarkofaga iz Gradeža u kontekstu perijadranskog izvoza i pripadnosti tipskim skupinama salonitansko-bračkih sarkofaga.³⁰ Osobito je u tom smislu značajno autorovo upozorenje na sarkofag unutar bazilike na Piazza della Vittoria u tom gradu, po karakteristikama križa (»grafičko iscrtavanje lika s jednom usječenom oštrom brazdom koja se trokutasto razdvaja na istovjetnim završecima krakova, a unutar nje površina opet ponavlja manji trokut«) jednoznačno ubrojiv u podskupinu naših sarkofaga kojoj pripadaju oni jednakovrsne guste obrade krakova na fragmentarno očuvanom ulomku iz ruševina crkve sv. Tudora u Glogoviku na Braču (sl. 4a),³¹ dok su im najrodniji križevi ukrašeni diskovima na križištu, ali jednako oblikovanih hasti iz Supetra na istom otoku (potpuno sačuvan sarkofag istočno od apside grobljanske crkve), zatim iz Splita (dva sarkofaga nepoznate provenijencije u peripteru Dioklecijanova mauzoleja, sl. 4b-c), pa iz Stombrata kraj Bijaća (sl. 4d) i iz Osora (sl. 4e). No na istočnoj jadranskoj obali treviški križ je ipak najbliži onome na sarkofagu iz bračkoga Glogovika, koji je I. Fisković smatrao »uvjetno razvojno daljnjim rješenjem«.³²

4a Brač, Glogovik, crkva sv. Tudora, ulomak pročelja sarkofaga (iz: IGOR FISKOVIĆ /bilj. 21, 1981./, Tab. XXV/2); 4b Split, peripter katedrale sv. Dujma, sarkofag bračko-salonitanskog tipa, detalj (foto: I. Basić); 4c Split, peripter katedrale sv. Dujma, sarkofag bračko-salonitanskog tipa, detalj (foto: I. Basić); 4d Bijaći, crkva sv. Marte, sarkofag bračko-salonitanskog tipa, detalj (iz: IGOR FISKOVIĆ /bilj. 21, 1981./, Tab. XXVII/2); 4e Osor, sarkofag bračko-salonitanskog tipa, detalj (iz: Ibidem, Tab. XXVIII/1)

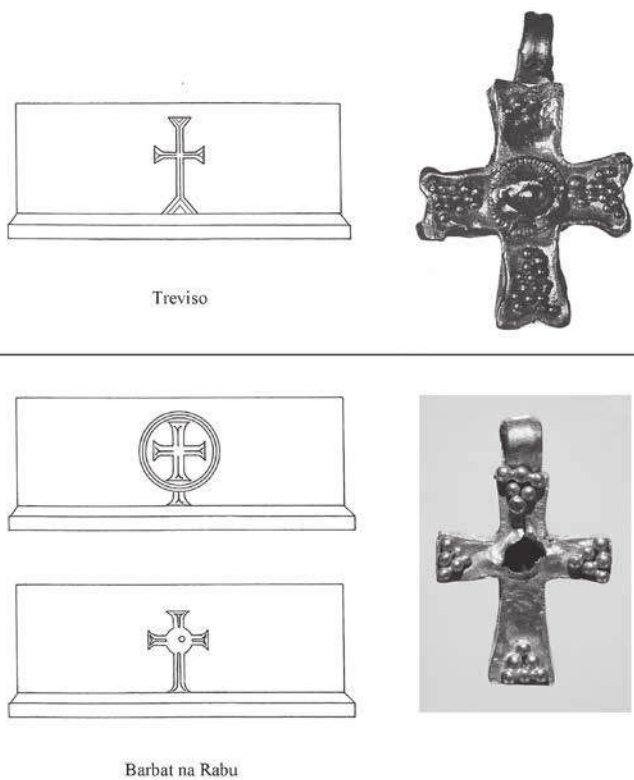
4a Brač, Glogovik, St Theodore's church, segment of the front side of the sarcophagus (source: IGOR FISKOVIĆ /n. 21, 1981/, Tab. XXV/2); 4b Split, peripteros of St Domnius' cathedral, sarcophagus of the Brač-Salona type, detail; 4c Split, peripteros of St Domnius' cathedral, sarcophagus of the Brač-Salona type, detail; 4d Bijaći, St Martha's church, sarcophagus of the Brač-Salona type, detail (source: IGOR FISKOVIĆ /n. 21, 1981/, Tab. XXVII/2); 4e Osor, sarcophagus of the Brač-Salona type, detail (source: Ibidem, Tab. XXVIII/1)

Svi su ti primjeri križa latinskoga tipa i posjeduju gustu linearnu obradu krakova, osobito razvedenu na trokutasto proširenim njihovim završetcima, što je postignuto multipliciranjem motiva oštro urezanih koncentričnih trokutâ na mjestima račvanja brazda usječenih u haste. Uz već spomenute iz Gradeža, Glogovika, Supetra, Splita, Bijaća i Osora, valja im na prvom mjestu pridružiti sarkofag iz Tranija na zapadnoj obali Jadrana, zatim sarkofag iz poljičkog Sumpetra koji je potkraj 11. stoljeća za svoj ukop upotrijebio splitski patricij Petar Crni,³³ kao i novouočeni primjerak iz Trevisa koji je potaknuo čitavu obradu. Izvjesne formalne srodnosti pokazuje i oblikovanje krakova reljefnog križa na kasetama ranokršćanskog ambona sa salonitanskih Manastirina.³⁴

***

U inventaru treviškog sarkofaga pronađen je i pektoralni križić (*encolpium* – enkolpij) dimenzija 2,5 × 1,7 cm (sl. 5a). Jednostavni križ latinskog tipa blago proširenih završetaka krakova načinjen je od iskucanog zlata, a u središtu ima umetnut rubin u ukrašenom okviru. Krakovi su pak ispunjeni grozdovima vinove loze izrađenima iskucavanjem, vrhovima usmjereni središtu križa. Na gornji krak prianja prsten kojim se nakit vješao na prsa pokojnice. Dimenzije križića pokazuju da je pripadao osobnom nakitu veoma mlade osobe, u ovom slučaju očigledno djevojčice sahranjene u sarkofagu.³⁵

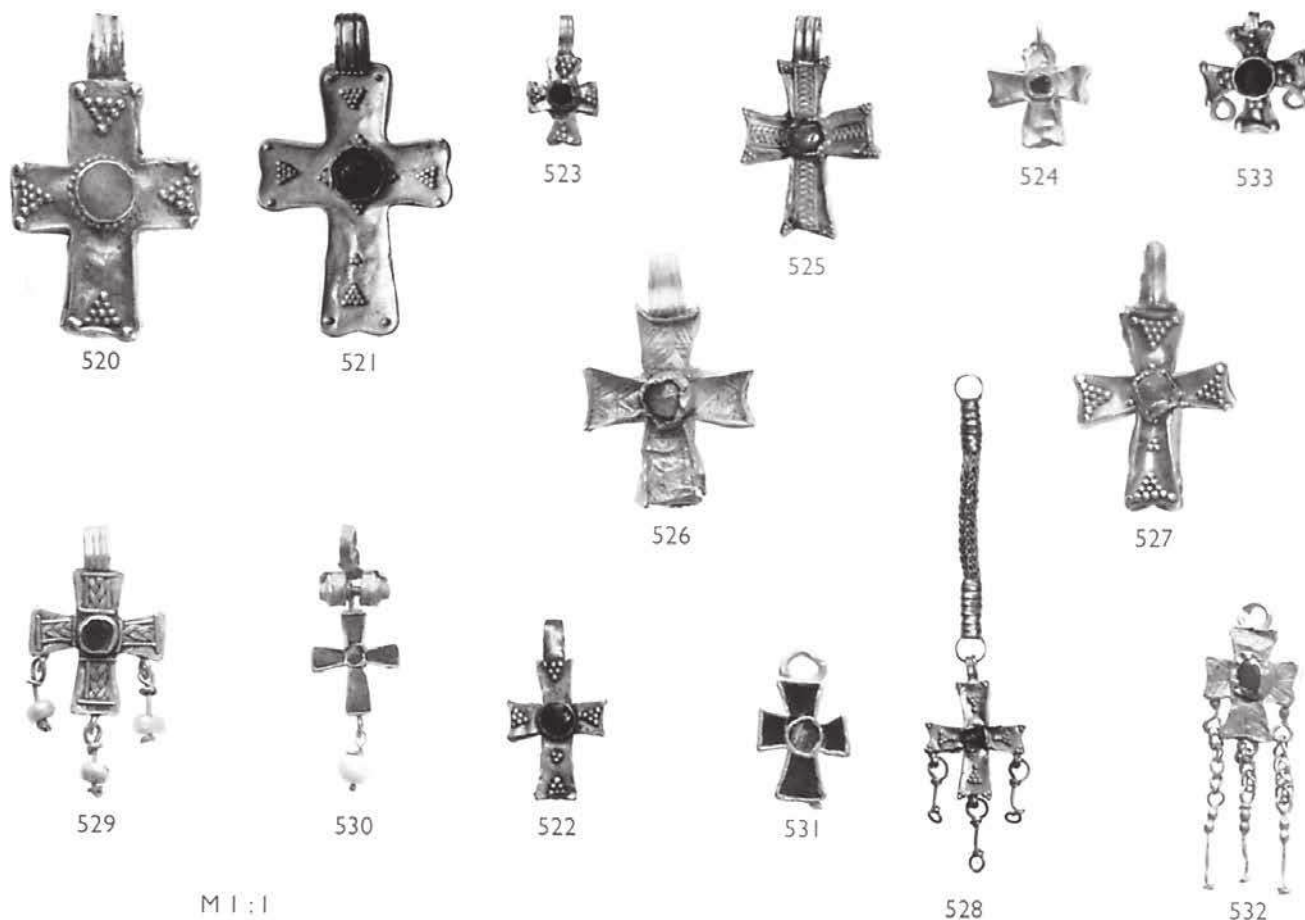
Križić je u nedavnoj monografiji *Treviso cristiana* vrlo široko datiran u period 6. – 8. stoljeća.³⁶ No komparativno-stilska te tipološka analiza nakita iz Trevisa uvelike je olakšana nakon pojave prve monografije koja je sistematizirala sve grobne nalaze romanske provenijencije na Apeninskom poluotoku i Siciliji između 5. i 8. stoljeća.³⁷ Istraživanje koje je provela E. Riemer rezultiralo je s tek pet registriranih pektoralnih križeva u sklopu ukopâ na razmatranom području. U svim navedenim slučajevima bila je riječ o pokopima ženskih osoba

5a Treviso, zlatni encolpij pronađen u sarkofagu bračko-salonitanskog tipa, Museo Civico »Luigi Bailo«, Treviso (iz: MARIO DEL BELLO /bilj. 2/, fig. 1); 5b Barbat na Rabu, zlatni encolpij pronađen 1901., Arheološki muzej, Split (foto: A. Verzotti)

5a Treviso, a golden encolpion found in sarcophagus of the Brač-Salona type, Museo Civico "Luigi Bailo", Treviso (source: MARIO DEL BELLO /n. 2/, fig. 1); 5b Barbat on the island of Rab, a golden encolpion found in 1901, Archaeological Museum Split

zrele ili djetinje dobi.³⁸ Uz primjerke iz Akvileje i Trevisa, radi se o zlatnim križićima iz Altamura-Belmonte u Apuliji kod Barija, iz Desane kod Vercellija, iz Reggio Emilije te Pattija pokraj Messine na Siciliji. Ti križevi – enkolpiji imaju jasne

6 Ranobizantski križni enkolpiji iz Sirije i Male Azije (iz: CHRISTIAN SCHMIDT /bilj. 40, 2004./, 311)

Early Byzantine cross-shaped encolpia from Syria and Asia Minor (source: CHRISTIAN SCHMIDT /n. 40, 2004/, 311)

i neposredne paralele sa zlatarskom produkcijom 6. stoljeća, kako u Italiji, tako i na perimediteranskom prostoru.³⁹ Već površnim konzultiranjem suvremenih objava ranobizantskoga nakitnog fundusa moguće je uočiti njihovu tipološku i kronološku uniformnost. Kao potpune analogije moguće je navesti više zlatnih enkolpija s istočnog Sredozemlja,⁴⁰ kao i jedan srebrni primjerak.⁴¹ Svi potječu s jednog od matičnih prostora ranobizantske države – iz Sirije i Male Azije (sl. 6, 7). Svi se ti nalazi mogu pouzdano datirati u polovinu 6. stoljeća, što sve zajedno omogućuje dodatnu kronološku determinantu i za srodne nakitne forme s drugih prostora – svakako ne starije od petog desetljeća istoga vijeka.

Ishodišni predlošci križnim enkolpijima ovoga tipa nalaze se, nedvojbeno, u ranobizantskom zlatarstvu. S obzirom, dakle, na tipološku uniformnost i izrazitu koncentraciju tih križolikih enkolpija na području istočnog Sredozemlja, gdje su proizašli iz justinijanskoga kulturnog kruga, tipološki bi ih i kulturološki trebalo jednoznačno odrediti kao ranobizantsku nakitnu formu.

Zlatni enkolpij iz Trevisa može se, prema tome, datirati neovisno o sarkofagu u kojem je pronađen. Time se taj grobni inventar pokazuje kao važan čimbenik u preciznijemu

7a, b Ranobizantski križni enkolpiji, privatna zbirka, München (iz: CHRISTIAN SCHMIDT /bilj. 40, 1998./, 196); 7c zlatni enkolpij iz Barbata na Rabu (iz: ANTE PITEŠA /bilj. 42/, 41); 7d Štip, ranobizantski srebrni enkolpij (iz: SNEŽANA FILIPOVA /bilj. 41/, 122); 7e Tir, ranobizantski zlatni enkolpij (iz: PIERRE-LOUIS GATIER /bilj. 41/, 207)

7a, b Early Byzantine cross-shaped encolpia, private collection, Munich (source: CHRISTIAN SCHMIDT /n. 40, 1998/, 196); 7c golden encolpion from Barbat on the island of Rab (source: ANTE PITEŠA /n. 42/, 41); 7d Štip, early Byzantine silver encolpion (source: SNEŽANA FILIPOVA /n. 41/, 122); 7e Tyre, an early Byzantine golden encolpion (source: PIERRE-LOUIS GATIER /n. 41/, 207)

kronološkom određivanju produkcije toga tipa sarkofaga, istovremeno podcrtavajući važnost proučavanja »sitnog« materijala odnosno umjetničkog obrta kao karike u definiranju klasifikacijsko-tipoloških i stilskih sekvenci.

* * *

Tako detaljan opis treviškoga grobnog spomenika i nalaza u njemu dali smo kako bismo plastičnije istaknuli donedavno neuočenu činjenicu da na istočnom Jadranu postoji – uz izravan pandan tipu sarkofaga u kojemu je nađen – i izravan pandan ovom nakitnom nalazu. Riječ je o križiću slučajno pronađenom 1901. u Barbatu na otoku Rabu (sl. 5b).⁴² Nedavno ga je u sklopu sustavne kataloške obrade arheološkog fundusa iz vremena seobe naroda srednjeg i novog vijeka pohranjenog u Arheološkom muzeju u Splitu ponovno objavio A. Piteša.⁴³ Taj je »križ enkolpion oblika latinskog križa s krakovima blago proširenim prema završetku izrađen od tri komada tankog zlatnog lima; na podlogu izrezanu u obliku križa zalemljen je bočni dio, a na njega gornja križna ploha. Na vrhu je zalemljena ušica za vješanje; završetci krakova ukrašeni su granulacijom u obliku trokutića od šest zlatnih zrnaca s vrhom trokuta usmjerenim prema sjecištu krakova gdje je kružno ležište za kamen koji nedostaje.«⁴⁴ Općom tipologijom, dimenzijama, funkcijom, reljefnim ukrasom i upotrijebljenim materijalom rapski križić je očito stilski i tipološki sasvim podudaran nakitu iz Trevisa, što opravdava njihovo dovođenje u blisku kronološku korelaciju.

Osim toga, rapski križić pronađen je u neposrednoj blizini dvaju sarkofaga bračko-salonitanske skupine, na istom lokalitetu (Barbat na jugoistočnom dijelu otoka). Jedan sarkofag dekoriran je reljefnim *crux capitata*, a drugi (sa sačuvanim originalnim poklopcem) križem tipa *crux coronata*. Crkva sv. Stjepana u Barbatu, potpuno preinačena sredinom 19. stoljeća, ranokršćanskog je postanka.⁴⁵ Oba rapska sarkofaga bračko-salonitanske radionice, onaj manji (sada pohranjen u gradskom lapidariju u crkvi sv. Kristofora), kao i onaj koji se i dalje nalazi pred barbatskom crkvom, potječu iz istoga konteksta – ranokršćanskoga sepulkralnog prostora oko prvotne crkve u Barbatu, čija je ranokršćanska faza potvrđena i drugim pokretnim arheološkim materijalom.⁴⁶ Uz Treviso, dakle, raspoložemo još jednim lokalitetom gdje su enkolpiji istovjetnog tipa pronađeni uz sarkofage bračko-salonitanske grupe. Iz iznesenoga proizlazi da sarkofazi i križići evidentno stoje u uzajamnoj ovisnosti. Sve to opravdava dataciju jednih i drugih u isto razdoblje – polovinu 6. stoljeća.

Takvu dataciju treviškog sarkofaga i enkolpija iz njegovog sadržaja, koja je podudarna onoj barbatskog enkolpija, na dojmljiv način potvrđuju i nalazi iz kasnoantičko-rano-srednjovjekovnoga sakralnog kompleksa *Ad basilicas pictas* nedaleko od Dioklecijanove palače. Sarkofazi pronađeni *in situ* oko tamošnjih dviju ranokršćanskih crkava proizvod su bračkih kamenoloma, dva od bijelog i jedan od sivoga bituminoznog vapnenca. Jedan od njih je na pročelju sanduka opremljen plitkoreljefnom *crux capitata*, neosporno pripadajući bračko-salonitanskoj skupini. I u ovome slučaju riječ je o dječjoj grobnici koja je – kao u Trevisu – u izvornome

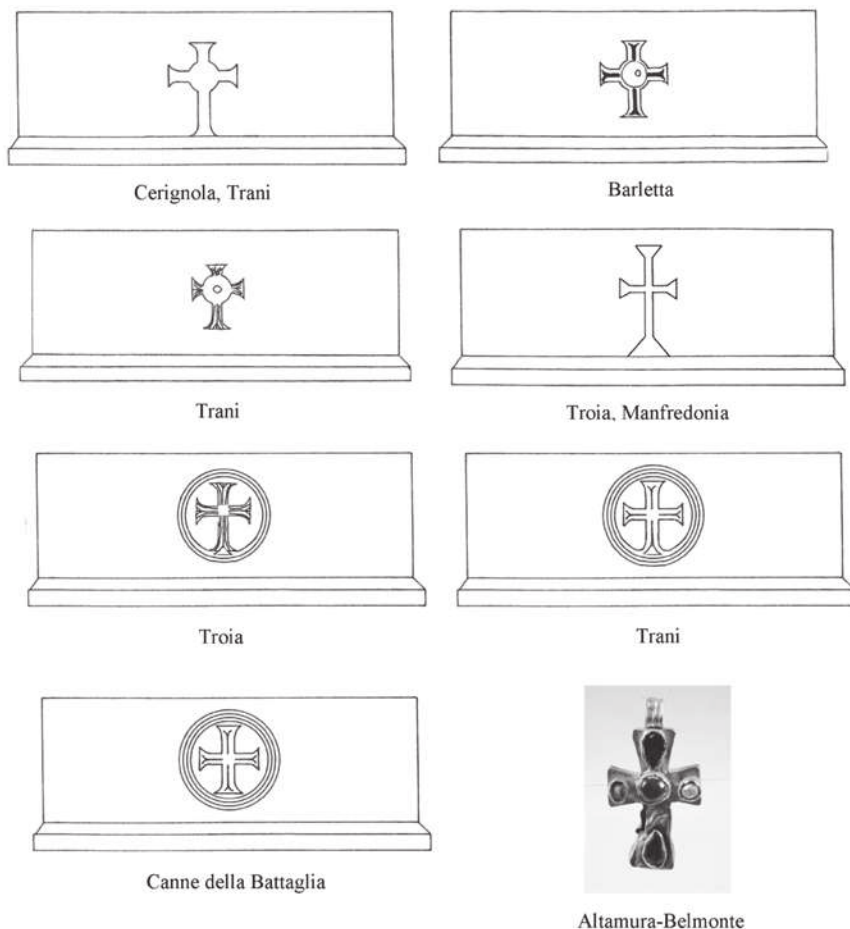
stanju dočekala arheološka istraživanja. Budući da potječe iz sustavno i suvremeno istraživane te apsolutno datirane, zatvorene grobne cjeline, arheološki materijal ovog tipa može biti pouzdano uporište za zaključivanje o podrijetlu i kronologiji nalazâ koje sadrži.

Na zdjelici djeteta sahranjenog u sarkofagu pronađena je brončana pojasna predica pouzdano datirana u drugu polovinu 6. stoljeća.⁴⁷ Riječ je o tipu predica pojasa ovalne alke i štitolike baze trna kakve su učestale tek nakon 550. godine, u razdoblju istočnorimske vojnopolitičke dominacije nad Mediteranom. I podrijetlo se štitolikih oblika baze trna takvih predica vezuje uz ranobizantski kulturni krug; uobičajena je sastavnica ruha autohtonoga romaniziranog stanovništva. Osim kao element datacije jednog od grobova u kompleksu *Ad basilicas pictas*, spomenuta brončana predica izrazito je značajna kao prilog preciznijem kronološkom određenju skupine sarkofaga bračko-salonitanskog tipa kao i ustanovljavanju okolnosti njihove difuzije. Budući, naime, da je riječ o intaktnom izvornom ukupu u sarkofag, metalni nalaz omogućuje vremensko opredjeljenje grobnog spomenika najranije u početak druge polovine 6. stoljeća. Implikacije su ovih opažanja na korpus dalmatinskih kasnoantičkih sarkofaga, prema tome, dalekosežne. Vrijedni brončani nalaz iz malenog groblja uz suburbano svetište u salonitanskom ageru znatno suzuje kronološki okvir nastanka sarkofagâ bračko-salonitanske skupine.

Nalazi iz Trevisa, Barbata i Splita predstavljaju, dakle, kronološke repere proizvodnji bračko-salonitanskih sarkofaga. Doda li se ovome da treviški, kao i rapski zlatni nalaz pripadaju produktima istoga radioničkog kruga te da su praćeni sarkofazima bračke provenijencije istoga vremena, time se osvjetljava i procese uvoza u Italiju istočnojadranskih sarkofaga salonitansko-bračkog tipa, koji su očito dio masovnijega dalmatinskog izvoza, potekavši iz istoga kronološkog razdoblja (sredina 6. stoljeća).

Pronalazak nakita istovrsna treviškom u Barbatu, gdje su također posvjedočena barem dva primjerka sarkofaga bračko-salonitanske radionice, nuka nas i na daljnja razmatranja o problematici toga paralelizma. Moguće je, naime, da su ranokršćanske crkve i s njima funkcionalno vezana fortificirana uporišta na plovnom putu uzduž i poprijeko jadranskog bazena imali i izvjesnu ulogu u širenju kako kamenarskih, tako i zlatarskih proizvoda karakterističnih upravo za vrijeme kada je mreža bizantske talasokracije i počivala na tada uspostavljenim strateškim točkama pomorskog limesa.⁴⁸ Stoga u slučaju Barbata razdoblje bizantsko-ostrogotskog rata, kojim je dominacija istočnorimske države nad Jadranom definitivno potvrđena (535. – 555.) ili nedugo nakon njega, ostaje posve čvrsto kronološko uporište – kako za tamošnje sarkofage, tako i za enkolpij. Uzevši u obzir već spominjane kronološke determinante koje nudi sarkofag nedavno pronađen na arheološkom lokalitetu *Ad basilicas pictas* u Splitu, kao i njegov inventar, to se vremensko određenje može dodatno precizirati vremenom nakon 550. godine, najranije početkom druge polovice 6. stoljeća.

Nakon te raščlambe, valja pokušati vidjeti ima li i na drugim prostorima gdje je zasvjedočen uvoz bračko-salonitanskih

8 Apulija, ranokršćanski sarkofazi bračko-salonitanskog tipa i ranobizantski zlatni encolprij iz Altamura-Belmontea (http://www.beniculturali.it/mibac/export/MiBAC/sito-MiBAC/Menu-Utility/Immagine/index.html_647001071.html)

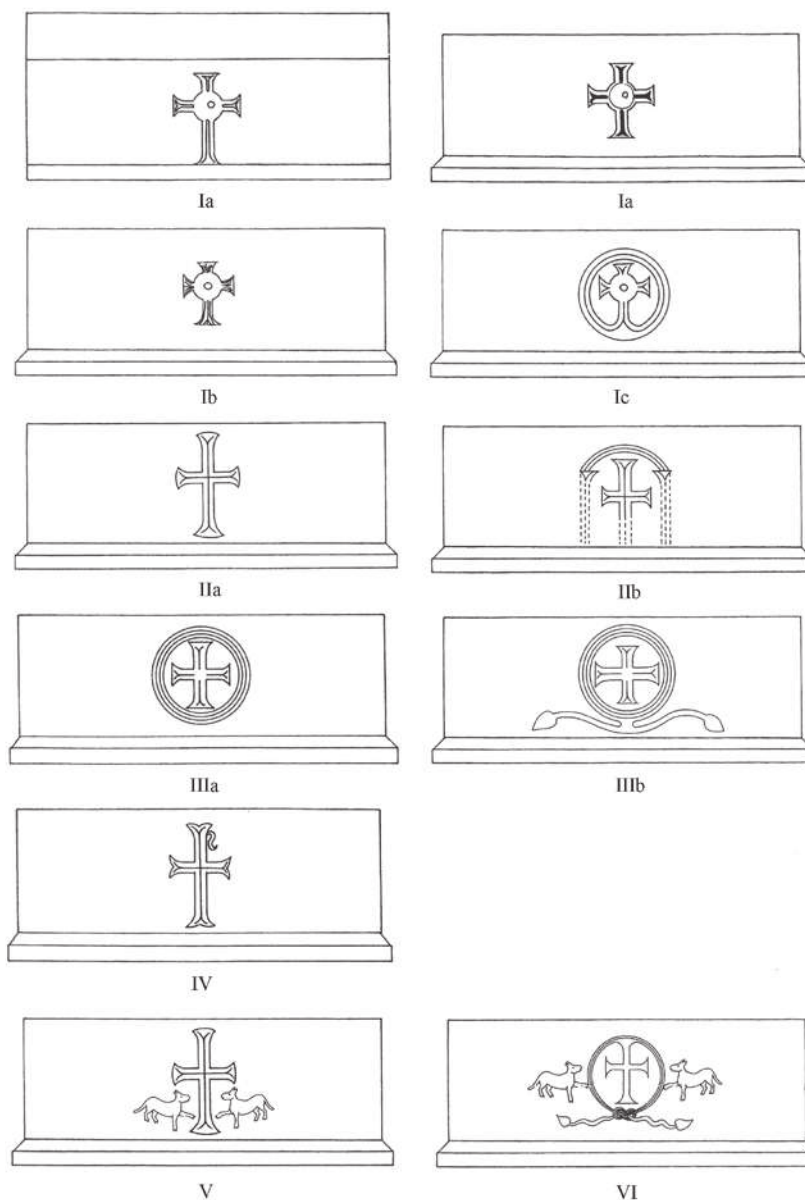
Apulia, early Christian sarcophagi of the Brač-Salona type and early Byzantine golden encolpion from Altamura-Belmonte (http://www.beniculturali.it/mibac/export/MiBAC/sito-MiBAC/Menu-Utility/Immagine/index.html_647001071.html)

sarkofaga kakvih poveznica između njih i enkolpija, koje smo gore opisali. Osvrćući se po starijoj arheološkoj i likovnoj ostavštini južne Italije, u prvi plan, doista, izlazi pektoralni križić pronađen u jednoj od grobnica oko, u temeljima sačuvane, trobrodne crkve u Belmonteu istočno od Altamure (50-ak km jugozapadne od Barija), datirane u 6. ili 7. stoljeće (sl. 8).⁴⁹ I tu je riječ o ženskom nakitu. Pokojničin zlatni križić (2,2 × 1,4 cm) načinjen je od dviju ploha zlatnog lima, s pet ležišta ispunjenih staklenom pastom na prednjoj strani: na vertikalnim krakovima to su jagodasta ležišta s crvenom ispunom, dok su horizontalni krakovi i sjecište križa popunjeni okruglim okvirima s plavom (krakovi) i crvenom (središte) staklenom pastom. I ovaj je enkolprij moguće čvrsto vremenski omeđiti polovinom 6. stoljeća, a već je navedeno da pripada istoj skupini kao i enkolpiji iz Trevisa, Barbata i dr. (v. g.). Zanimljivo je, nadalje, da je upravo u Apuliji, točnije u bližem radijusu oko Altamure, prisutna veća koncentracija bračko-salonitanskih sarkofaga (Siponto, Barletta, Trani, Troia, Cerignola, Canne della Battaglia) tako da se realnom čini pretpostavka – imajući na umu primjere iz Trevisa i

Barbata – kako su onamo ti sarkofazi pristigli u isto vrijeme i u istim okolnostima kao i ovaj tip bizantskog nakita. Isti fenomen koji smo već uočili na primjeru venecijanskog zaleđa i sjevernojadranskog otoka moguće je, dakle, uočiti i na južnoitalskom prostoru, gdje su također zastupljeni sarkofazi iste skupine te enkolpiji homogenog tipa.

Čini nam se stoga da cjelokupnu problematiku, sada kad raspoložemo izvjesnim kronološkim i kulturološkim uporištima, treba pokušati dodatno rasvijetliti.

Morfološke razlike odnosno pomake u oblikovanju križa na bračko-salonitanskim sarkofazima I. Fisković je tumačio njihovim razvojnim stupnjevanjem, tj. kronološkim razlikama među (pod)skupinama. U skladu s time, starijima je smatrao sarkofage s reljefnim križevima unutar kruga (*crux coronata*) koje je datirao u kraj 5. ili početak 6. stoljeća; najmlađoj bi grupi – datiranoj u kasno 6. stoljeće – pripadali oni ukrašeni jednostavnim plosnatim križevima naglašeno trokutastih završetaka krakova, dok bi između prve i treće skupine kronološki i evolutivno stajali sarkofazi ukrašeni

9 Tipologija bračko-salonitanskih sarkofaga (iz: NENAD CAMBI /bilj. 22, 2002./, 50)
 Typology of the Brač-Salona sarcophagi (source: NENAD CAMBI /n. 22, 2002./, 50)

diskom na sjecištu križa (*crux capitata*). Ti potonji bi bili množinom povezani uz iznova uspostavljenu bizantsku vlast nad jadranskim bazenom poslije rata 535. – 555. godine.⁵⁰ Na tragu iznesenoga, sarkofag iz Trevisa i njemu srodni pripadali bi posljednjoj, trećoj etapi datiranoj u kasno 6. stoljeće. No može li se između triju osnovnih tipova križa uspostaviti tako jasna vremenska razlika? Riječju, opetuje se pitanje koje je prije više od trideset godina vrlo precizno definirao I. Fisković: »Da li stupnjevi plastičkog raščlanjenja ukazuju na etape stilskog razvoja u vremenskom slijedu?«⁵¹

Odlazeći korak dalje u utvrđivanju kronološkog okvira izrade i izvoza bračko-salonitanskih ranokršćanskih sarkofaga od naznakā okvirne datacije koje je, nakon prvih pregleda I. Fiskovića, recentno ponudio i N. Cambi,⁵² pokušat ćemo u preciziranju odgovarajućega vremenskog raspona, prije sve-

ga, upozoriti na pojedine determinante njihove proizvodnje i plasiranja na prekojadransko tržište. Jedan od načina kojim bi se moglo doći do preciznije kronologije tih sarkofaga svakako jest detaljna analiza arhitektonskih etapa crkava uz koje su sarkofazi položeni, kao i horizontalna te vertikalna stratigrafija arheološkog konteksta u kojemu su nađeni.⁵³ No kako takva zadaća nadilazi prostor i mogućnosti ovog rada, ovdje ćemo se usredotočiti na druge vidove kronologije i topografije bračko-salonitanskih sarkofaga.

Dok su redaktori drugog sveska *Repertorija ranokršćanskih sarkofaga* J. Dresken-Weiland, G. Bovini i H. Brandenburg preferirali klasifikaciju križeva na sarkofazima uvjetovanu jedino oblikom temeljnog motiva (neovisno o ikonografiji u koju je uklopljen), N. Cambi je zasnovao drugačiju tipologiju, temeljenu na finijem nijansiranju tipoloških inačica,

koja je uzimala u obzir ne samo jukstapoziciju središnjega simboličkog motiva i njegove pozadine, nego i međuodnos plinte sarkofaga s tim motivom, variranje osnovnih tipova križa te bogatstvo u odabiru kompozicijskog okvira: kružnog vijenca ili edikule, kao i njegova obogaćenja dodatnim motivima poput hedera ili antitetički postavljenih zoomorfnih prikaza.⁵⁴ Cambijeva raščlamba rezultirala je diferenciranjem šest različitih tipova (sl. 9).

N. Cambi je križ vrste *crux capitata* izdvojio u zaseban tip koji je nazvao tipom I. Istovremeno je odijelio križeve jednostavnih, elegantnih jednostrukih ili dvostrukih ureza upisanih u tijelo križa koji mu opetuju vanjski lik (tip Ia, pri čemu se varira polaganje križa na plintu sarkofaga ili slobodno pozicioniranje sred sanduka) od onih na istom mjestu raščlanjenih brazdama u gustom nizu, tvoreći – osobito u gustoj geometrijskoj ispuni širokih izvornih trokuta – dekorativni efekt koji asocira na riblji rep (tip Ib). Najreprezentativniji primjerci potonjeg tipa su cjelovito sačuvan sarkofag s poklopcem uz istočni bok apsida grobljanske crkve u Supetru na Braču,⁵⁵ dva sarkofaga položena među stupove periptera Dioklecijanova mauzoleja u Splitu,⁵⁶ potom sarkofag iz Tranija, pronađen u sekundarnoj funkciji unutar kripte katedrale,⁵⁷ sarkofag iz Sv. Marte u Bijaćima i sarkofag iz Osora.⁵⁸ Kod tipa Ib riječ je, dakle, o jasno definiranoj podskupini. Treću podskupinu ovoga tipa (Ic) predstavlja ulomak sanduka sarkofaga iz Smrčevika na Braču (jedini primjerak te skupine), ugrađen u oltar predromaničke crkve sv. Kuzme i Damjana.⁵⁹ Kombinacija je tipova *crux capitata* i *crux coronata*, tj. tipa I i tipa III; unutar čitavog korpusa bračko-salonitanskih sarkofaga jedini je takav primjer. Njegovo je ubrajanje u bilo koji od navedenih tipova zapravo proizvoljno jer ovisi jedino o naglašavanju tipa križa na štetu tipa okvira (ili obrnuto). Sarkofag iz Smrčevika ipak nosi izvjesnu težinu jer bi mogao upućivati na razvojni stupanj u prijelazu od starijih (*crux coronata*) prema novijim rješenjima (*crux capitata*). Alternativno bi se radilo o rijetkom svjedočanstvu koje vrlo zorno ilustrira s t o v r e m e n o s t kombiniranja i apliciranja ikonografskih inačica koje su se prije držale izrazom kronološki odvojenih, sukcesivnih etapa unutar radionice ovoga korpusa sarkofaga. Ulomak iz Smrčevika, indicirao on istodobnost nastanka više različitih tipova bračko-salonitanskih sarkofaga ili ne, u svakom slučaju potvrđuje već iznesene pretpostavke o relativno uskom kronološkom luku unutar kojega su oni bili izrađivani, detaljniji raspon koji ćemo pokušati precizirati u nastavku ovog priloga.

U kontekstu razmatranja tipološke i stilske pripadnosti sarkofaga iz Trevisa, osim tipa Ib, najznačajnijim se čini tip IIa salonitansko-bračkih sarkofaga. Njegovo je navlastito obilježje naglašena izduženost vertikalnih hasti križeva na štetu horizontalnih, dok u ostalim elementima mnogo ne odudara od već opisanih inačica: trokutasto prošireni zaključci krakova, linearni križ urezan u reljefno tijelo istog oblika, odsustvo diska s križišta te (u većini slučajeva) polaganje izravno na plintu sarkofaga – odlike su ovog tipa.

Ostavlajući po strani preostale četiri inačice koje tipološki raščlanjuje N. Cambi, upozorit ćemo da su sačuvani i primjerci sarkofagâ koji su ostali nedovršeni. Naznake u prilog takvom tumačenju su finalna neobrađenost površine križa

finim klesarskim alatima, odsustvo svakoga dekorativnog detalja te gotovo potpuno podudaranje plohe križa s plohom podnožja sarkofaga. Prema Cambiju, među sarkofazima tipa IIa nedovršenima su ostala, primjerice, dva neobjavljena sarkofaga iz Salone (jedan na Manastirinama, drugi u Tuskulumu),⁶⁰ zatim sarkofag iz Kamena pored Splita, dva primjerka s Brača (jedan od spomenutih ulomaka iz Glogovika, ulomak sanduka iz Povlja), napokon ponovno dva sarkofaga s Apeninskog poluotoka: jedan iz vrta crkve San Vitale u Ravenni te sarkofag pohranjen u gradskom muzeju Troije u Apuliji.⁶¹ Njima treba pridružiti i primjerke tipa IIa koji nisu pravovremeno ušli u *Repertorium der christlich-antiken Sarkophage*, npr. ulomak sanduka sa sačuvanim križem iz Manfredonije.⁶² Može se, međutim, i dalje raspravljati o stupnju nedovršenosti sarkofaga tipa IIa jer ih je na obje strane Jadrana sačuvan popriličan broj zgotovljenih i upotrijebljenih. Osim toga, sarkofazi s jednostavnim pločastim neukrašenim križevima trokutastih krakova nisu nužno bili namijenjeni doradi isključivo za tip IIa (urezivanjem jednoga jedinog žljeba u tijelo križa). Na takav zaključak ukazuje upravo primjerak iz Trevisa, koji se ipak razlikuje od tipa IIa. To znači da će uz postojećih 11 vjerojatno trebati uspostaviti i nove tipove.⁶³

Treba, osim toga, primijetiti da sarkofazi pronađeni zajedno s dobro datiranim metalnim nalazima – o kojima ovdje raspravljamo – pripadaju posve različitim tipovima (Treviso – IIa, Barbat – Ia i IIIa, Split – Ia, Apulija – Ia, IIa, IIIa, kombinacija Ic i IIIa itd.). Nabavu, dakle, i prvo korištenje tih sarkofaga – a samim tim i njihovu produkciju – moguće je pomoću njihova inventara relativno precizno datirati oko 550. godine (*terminus ante quem non*). S druge strane, nedvojbeno je da svi pripadaju raznolikim tipovima, ali se koriste u isto vrijeme, i to prvi put. Sve to uzeto zajedno ukazuje da su sarkofazi različitih tipova nastajali približno istodobno, i to oko same polovine 6. stoljeća. Nipošto ne ide u prilog mišljenjima o pravilnoj sukcesiji tipova u vremenskom slijedu. Povremena pojava »hibridnih« tipova križeva (Smrčevik, Troia, Canne) k tome nameće zaključak o ograničenom repertoaru ikonografskih inačica kojima je bračko-salonitanska radionica raspolagala te ih koristila tek s neznatnim varijacijama.

Na prvi pogled moglo bi se činiti da i razdoblje ostrogotske vladavine nad objema obalama Jadrana (493. – 535.) jednako dobro odgovara kao povijesni okvir proizvodnji i izvozu tih sarkofaga. No takvu pretpostavku iz više je razloga potrebno odbaciti. Kao prvo, komparativna građa na arhitektonskoj plastici i crkvenim instalacijama pretežito potječe iz kasnijega vremena.⁶⁴ U slučaju bračkih sarkofaga, prije svega treba računati na ikonografske inačice križeva na reljefnim dekoracijama salonitanskih crkava nastalima za biskupovanja Honorija II. i Petra (527. – 544. i 554. – 562.). Drugo, nalazi u bračkim sarkofazima s intaktnim ukopima (o kojima i na ovom mjestu raspravljamo) ne mogu se datirati tako rano.

Što se gornje vremenske granice proizvodnje tih sarkofaga tiče, nju okvirno svakako treba smjestiti u početak 7. stoljeća, kada je zbog kolapsa bizantske vlasti nad Dalmacijom njihova produkcija prestala. Početak druge polovine 6. sto-

ljeća jest, sudeći po svemu iznesenom, razdoblje masovne proizvodnje i izvoza dalmatinskih sarkofaga. Ako bismo taj raspon od oko 50 godina pokušali dodatno suziti, u obzir prije svega valja uzeti određene historijske determinante: izgleda da u slučaju Trevisa langobardsko zauzimanje grada (569. godine) predstavlja najkasnije moguće vrijeme kada je naš sarkofag mogao onamo biti uvezen sa sučelne obale

Jadrana.⁶⁵ U skladu s tim, realnim se čini zaključiti da je treviški sarkofag načinjen oko 550. – 569. godine, ali to je sve što se zasad može reći o tome. Dolazak Langobarda u Italiju moguće je, uz dužan oprez, koristiti kao kronološki oslonac u slučaju talijanskih primjeraka, dok na kontinuiranu proizvodnju sarkofaga u samoj Dalmaciji taj vojno-politički događaj nije ostavio posljedica.

Bilješke

- * Sarkofag sam uočio još krajem travnja 2006. godine, kada sam kao apsolvant sudjelovao na terenskoj nastavi Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu po sjeveroistočnoj Italiji. Direktnom autopsijom spomenika bio sam u mogućnosti utvrditi njegovo podrijetlo i stilsko obilježje. Daljnje istraživanje ovog spomenika ne bi bilo moguće bez zalaganja kolegice Jelene Borote, dipl. ing. arh., kojoj dugujem zahvalnost za dragocjene podatke priskrbljene u institucijama Venecije i Trevisa, kao i za fotografije sarkofaga. Dokumentaciju o sarkofagu na raspolaganje mi je stavio dr. sc. Guido Rosada (Università degli Studi di Padova, Dipartimento di Archeologia), dok je kolegica Alice Vacilotto (Comune di Treviso) izmjerila dimenzije sarkofaga, na čemu im najtoplije zahvaljujem.
- 1 Usp. DUJE RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *Tipologia dei battisteri salonitani*, u: *Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina*, XIX (1972.), 271 i IGOR FISKOVIĆ, *Solinski tip ranokršćanskih sarkofaga*, u: *Arheološki radovi i rasprave*, XII (1996.), 130.
- 2 MARIO BOTTER, *I resti d'una bambina cristiana sepolta ormai da dodici secoli*, u: *Il Gazzettino di Treviso*, 29. srpnja 1950., 4; ISTI, Treviso, u: *Notizie degli scavi di antichità*, (1952.), 203; MARIO DEL BELLO, *Una singolare crocetta aurea di Treviso*, u: *Memorie storiche Forogiuliesi*, XLIX (1969.), 121–128.
- 3 U sadašnjem stanju i položaju sarkofag je gotovo nepristupačan, a teško ga je i fotografirati, dok za podatke o dimenzijama opeotovano zahvaljujem kolegici Alice Vacilotto. Kao što je navedeno, to je prvi put da se oni objavljuju. Sarkofag je sustavno izmjeren u travnju 2008. godine.
- 4 NN, *Un sarcofago romano rinvenuto a S. Margherita*, u: *Il Gazzettino di Treviso*, 25. lipnja 1950. Citirani anonimni novinski članak i inače obiluje faktografskim greškama (npr. navođenjem netočnih dimenzija sarkofaga i dr.).
- 5 MARIO BOTTER (bilj. 2, 1950.), 4.
- 6 MARIO BOTTER (bilj. 2, 1952.), 203. Sarkofag (»sarcophago barbarico«) je spomenut povodom opisa nalaza kompozitnoga mramornog kapitela carskog perioda u neposrednoj blizini.
- 7 Usp. npr. SILVIO TRAMONTIN, *Le origini di cristianesimo a Treviso*, u: *Storia di Treviso. Parte I. Le origini*, (ur.) Ernesto Brunetta, Venezia, 1989., 326, gdje se navodi da je križić iz grobnoga inventara pronađen 1965. godine (*sic*). O cjelokupnom nalazu (sarkofagu i inventaru) je dosad najsvetavnije, makar sažeto i usputno, pisala MARIA MOTTA BROGGI, Treviso, u: *Il Veneto nel Medioevo. Dalla »Venetia« alla Marca Veronese*, II, (ur.) Andrea Castagnetti, Gian Maria Varanini, Verona, 1989., 279–280. No ni ova autorica ne uočava pripadnost sarkofaga dalmatinskoj grupi.
- 8 MARIA MOTTA BROGGI (bilj. 7), 280, smatra da bi sarkofag mogao biti (zasad) izolirani indikator izvangradskih ranokršćanskih cemeterija.
- 9 JUTTA DRESKEN-WEILAND – GIUSEPPE BOVINI – HUGO BRANDENBURG, *Repertorium der christlich-antiken Sarkophage*, Bd. 2. *Italien mit einem Nachtrag Rom und Ostia, Dalmatien, Museen der Welt, Mainz am Rhein*, 1998. (dalje: Rep. II).
- 10 GUNTRAM KOCH, *Frühchristliche Sarkophage*, München, 2000.
- 11 ANTE UGLEŠIĆ, *Dvojne ranokršćanske crkve u Podvršju, Šibenik–Zadar*, 2004., 16, sl. 19. *In situ* su pronađena tri intaktna anepigrafska sarkofaga, od čega dva neukrašena. Poslije je, međutim, očigledno na istom lokalitetu otkriven još jedan sarkofag iste grupe (tip IIIa, s dvoprutom kružnicom), ali o njemu nema spomena u literaturi. Oba su sarkofaga naknadno prenesena u dvorište Sveučilišta u Zadru (Citadela), gdje sam ih zatekao za vrijeme terenske nastave Odsjeka za povijest splitskog Filozofskog fakulteta u svibnju 2015. godine. Na informaciji o podrijetlu, kao i na fotografijama sarkofagâ, zahvaljujem kolegici dr. sc. Ivanu Josipoviću.
- 12 *Ad basilicas pictas*, (ur.) Franko Oreb, Tajma Rismondo, Miroslava Topić, Split, 1999., 51–57 i sl. 1–18.
- 13 ANTE UGLEŠIĆ, *Tragom ranokršćanskih i predromaničkih spomenika na Dugom otoku*, u: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 19 (32) (1992.–1993.), 156–157 i T. I, 2 (Šipnata, Božava), 164–165 i T. V, 2 (Sali – Sv. Ivan u Telašćici), 169 (Luka – Crikvina).
- 14 PAVUŠA VEŽIĆ, *Zadar na pragu kršćanstva. Arhitektura ranoga kršćanstva u Zadru i na zadarskome području*, Zadar, 2006., 175; ISTI, *Ranokršćanski reljefi i arhitektonska plastika u Zadru i na zadarskom području – prilog poznavanju ranokršćanske skulpture u Dalmaciji*, u: *Diadora*, 22 (2008.), 137 i sl. 40; 153–154, kat. 23.
- 15 MATE SUIĆ, Pag, Zadar, 1953, 27; ANTE ŠONJE, *Kasnoantički spomenici na otoku Pagu*, u: *Peristil*, 24 (1981.), 5–26; PAVUŠA

VEŽIĆ (bilj. 14, 2006.), 176; ISTI (bilj. 14, 2008.), 138. Ljeta 2009. godine akademik Igor Fisković me tijekom obilaska Pelješca upozorio na ulomak otučenog reljefa križa ugrađen u zid klaustura samostana Gospe od Andela nad Orebićem. Sačuvani ostatak (haste u obliku veoma izduljenih jednakokrčnih trokuta s kružnicom na križistu) odgovara tipu križa primijenjenog, primjerice, na sarkofagu iz bračke Lovrečine, sada u peripteru Dioklecijanova mauzoleja u Splitu (Rep. II, 113, kat. 339). Podrobnija autopsija nije bila moguća zbog fizičke nedostupnosti ulomka, no načelno bi ga se moglo držati ubrojivim u skupinu bračko-salonitanskih sarkofaga, tim više što ih je u bližoj i daljoj okolini Pelješca nekolicina već registrirana (Ston, Slano, Dubrovnik, Čerin sjeverno od Međugorja), dok je snažan ranokršćanski horizont prostornog prethodnika današnjeg Orebića odavno utvrđen – usp. CVITO FISKOVIĆ, Arheološke bilješke s Pelješca, u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LV (1953.) /1956./, 217–240. Koristim prigodu da zahvalim I. Fiskoviću na ovoj prinovi, kao i na ukazanom trudu oko upoznavanja pelješke likovne baštine.

16

MERI ZORNIJA, Kat. 9. Nepoznati klesar, ulomak pluteja ili sarkofaga (?), u: *Zagovori svetom Tripunu. Blago Kotorske biskupije*, (ur.) Radoslav Tomić, Zagreb, 2009., 94. Ulomak je na pripadajućoj tabli reproduciran u položaju obrnutom od ispravnog. Zbog sitnozrnatog pješčenjaka iz kojega je isklesan nije pouzdano da se radi o materijalu bračke provenijencije.

17

NENAD CAMBI, Antički kameni spomenici s područja Hilejskog poluotoka (Bosiljina), u: *Vinišarski zbornik*, II (2008.), 67–69 i sl. 9. Za upućivanje na tu bibliografsku jedinicu zahvalan sam kolegicama dr. sc. Ivani Tomas i dr. sc. Maji Zeman (obje s Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu).

18

HRVOJE GJURAŠIN, Arheološka istraživanja kod crkve sv. Marte od 1902. do 1905. godine, u: *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 26 (1999.) /2004./, 81. Kataloška obrada ranokršćanskih nalaza iz Sv. Marte u istom svesku *Starohrvatske prosvjete* ispušta ovaj sarkofag – usp. PASCALE CHEVALIER, Ostaci starokršćanske skulpture u crkvi sv. Marte u Bijaćima, 109–140. O sarkofagu iz Stombrata autor ovog priloga s kolegicom Majom Zeman priprema poseban rad.

19

PASCALE CHEVALIER (bilj. 18) 114, br. 4 i 133, sl. 4. U *Salona I. Catalogue de la sculpture architecturale paleochrétienne de Salone*, (ur.) Noël Duval, Emilio Marin, Catherine Metzger, Rome – Split, 1994., 252, kat. X.c.9. i T. LXXXVI ulomak je netočno opisan kao ploča oltarne pregrade i pripisan salonitanskoj bazilici kod *Porta Caesarea*.

20

Tipskom razredu koji je u obliku »solinski« imenovao I. Fisković, pretpostavljamo inačicu »salonitanski« jer je kod tih dvaju naziva riječ o kronološki, a djelomice i topografski (Salona – Solin) odjelitim okolnostima nastanka cjelokupne skupine sarkofaga, tako da ih valja i terminološki razlikovati. Sarkofage je još prije kao zatvorenu skupinu uočio Ž. Rapanić, čemu su slijedili sintetski radovi I. Fiskovića i N. Cambija. Usp. ŽELJKO RAPANIĆ, Neka pitanja ranosrednjovjekovne latinske epigrafije na našoj jadranskoj obali, u: *Materijali XII.–IX. kongres arheologa Jugoslavije »Arheološki problemi na jugoslavenskoj obali Jadrana«*, Zadar, 1972, (ur.) Šime Batović, Zadar, 1976., 325 i 332, bilj. 18. U radu: Dva splitska ranosrednjovjekovna sarkofaga, u: *Arheološki radovi i rasprave*, VIII-IX (1982.), 234–235, 238, 243–244 i bilj. 41 isti je autor podrobnije obradio navedenu grupu sarkofaga u kontekstu kontinuiteta lokalnih klesarskih radionica nakon 6. stoljeća,

zalažući se pritom dosljedno za naziv »salonitanski sarkofazi« odn. »salonitanska skupina«. Uočio je zajedničke tipološke osobine grupe, njezino topografsko rasprostiranje te činjenicu da su izvoženi u Italiju. S njegovom datacijom čitave skupine u drugu polovinu 6. stoljeća sam u potpunosti suglasan. Ž. Rapanić je na istom mjestu objavio i dva sarkofaga bračko-salonitanskog tipa iz periptera splitske katedrale (251, br. 4–5 i T. II/1-2). Usp. također pregled u ŽELJKO RAPANIĆ, Predromaničko doba u Dalmaciji, Split, 1987., 80–81, 102, 113–114.

21

IGOR FISKOVIĆ, Ranokršćanski sarkofazi s otoka Brača, u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXXV (1981.), 105–137; ISTI (bilj. 1); ISTI, Ranokršćanski križevi u srednjovjekovnim crkvama, u: *Opuscula archaeologica*, 23–24 (1999.–2000.), 237–250. Usp. također ISTI, O ranokršćanskoj arhitekturi na otocima Braču i Šolti, u: *Arheološki radovi i rasprave*, VIII–IX (1982.), 159–216.

22

IGOR FISKOVIĆ (bilj. 21); ISTI (bilj. 1); Rep. II, 110–113; JUTTA DRESKEN-WEILAND, Überlegungen zur Weströmischen Plastik des späten 5. und 6. Jh., u: *Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae, Split – Poreč*, 25. 9-1. 10. 1994., vol. II, (ur.) Nenad Cambi, Emilio Marin, Città del Vaticano – Split, 1998., 292–296; GUNTRAM KOCH, Sarkophage des 5. und 6. Jahrhunderts im Osten des Römischen Reiches, u: *Ibidem*, 451; ISTI (bilj. 10), 544–557; NENAD CAMBI, Sarkofagi con la croce nel centro della cassa, u: *Akten des Symposiums »Frühchristliche Sarkophage«*, Marburg, 30. 6. – 4. 7. 1999., (ur.) Guntram Koch, Mainz am Rhein, 2002., 47–56; ISTI, I sarcofagi della tarda antichità in Istria e Dalmazia, u: *Sarcofagi tardoantichi, paleocristiani e altomedievali. Atti della giornata tematica dei Seminari di Archeologia Cristiana (École française de Rome – 8 maggio 2002)*, (ur.) Fabrizio Bisconti, Hugo Brandenburg, Città del Vaticano, 2004., 75–96; ISTI, Kiparstvo na Braču u antičko doba, u: *Brački zbornik*, 21 (2004.), 239–272; ISTI, Bilješke o kasnoj antici na Braču, u: *Brački zbornik*, 22 (2007.), 87–125. Usp. recentni sažeti pregled bračkih primjeraka u HRVOJE GJURAŠIN, Ukop od prapovijesti do srednjeg vijeka na otoku Braču, u: *Ibidem*, 75–77.

23

IGOR FISKOVIĆ (bilj. 1), 123. ŽELJKO RAPANIĆ (bilj. 20, 1987.), 113 navodi da su dimenzije »najčešće oko 200–210 cm dužine, 70–80 cm širine i 60–70 cm visine«.

24

IGOR FISKOVIĆ (bilj. 21), 126.

25

Stoga nije vjerojatno da je riječ o kamenu iz kamenoloma Nabresina kod Trsta, kako je navedeno u MARIO BOTTER (bilj. 2), 4.

26

NENAD CAMBI (bilj. 22, 2002.), 53; ISTI (bilj. 22, 2007.), 105.

27

Sarkofag u Kaštel Lukšiću, podrijetlom iz Gomilice: Rep. II, 111, kat. 325. Sarkofag je od prokoneškog mramora. Usp. NENAD CAMBI, Krist i njegova simbolika u likovnoj umjetnosti starokršćanskog perioda u Dalmaciji, u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 70–71 (1968.–1969.) /1977./, 85, 104; ISTI (bilj. 22, 2002.), 53.

28

NENAD CAMBI (bilj. 22, 2004.), 79.

29

NENAD CAMBI, Il reimpiego dei sarcofagi romani in Dalmazia, u: *Colloquio sul reimpiego dei sarcofagi romani nel Medioevo*, Pisa

5 – 12 sept. 1982, (ur.) Bernard Andreae (*Marburger Winckelmann-Programm 1983 – 1984*), Marburg/Lahn, 1984., 84 i 87, Fig. 18.

30

IGOR FISKOVIĆ (bilj. 21, 1981.), 127; ISTI (bilj. 1), 134.

31

IGOR FISKOVIĆ (bilj. 21, 1981.), Tab. XXV, 2.

32

IGOR FISKOVIĆ (bilj. 21, 1981.), 122. Usp. također VANJA KOVAČIĆ, Topografija pojedinačnih nalaza, Nerežišća, crkva sv. Tudora, u: *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, (ur.) Joško Belamarić, Split, 1994., 94–95.

33

VEDRANA DELONGA, Latinski epigrafički spomenici u rano-srednjovjekovnoj Hrvatskoj, Split, 1996., 142–143, br. 104 i Tab. XLVII. Nadgrobni natpis respektirao je izvorni bareljefni križ po sredini pročelja sarkofaga jer je epitaf bio uklesan u dvama ordiniranim stupcima lijevo i desno od reljefa. Križ je otučen naknadno kada je prednjica sanduka preinačena u menzu oltara gotičke crkve, a dio reljefnog prikaza i natpisa uništen izdublivanjem četvrtastog lokula.

34

Salona I (bilj. 19), 187, kat. VIII.1 i Pl. LXV.

35

MARIA MOTTA BROGGI (bilj. 7), 279–280, smatra da je pokojnica mogla biti »giovane figlia di un funzionario di rango elevato«.

36

IVANO SARTOR, Crocetta funeraria, sec. VI–VIII, u: *Treviso cristiana: 2000 anni di fede. Percorso storico, iconografico, artistico nella Diocesi*, (ur.) Lucio Bonora, Eugenio Manzato, Ivano Sartor, Treviso, 2000., 367, kat. 5.

37

Vidi *in extenso*: IVAN BASIĆ, Prilog datiranju zlatnog enkolpija iz Barbata na Rabu, u: *Rapski zbornik*, II (2012.), 429 i d.

38

ELLEN RIEMER, Romanische Grabfunde des 5.–8. Jahrhunderts in Italien, Rahden/Westf., 2000., 83.

39

Ibidem, 84.

40

CHRISTIAN SCHMIDT, Kat. 275. Goldkreuz, u: *Rom und Byzanz. Archäologische Kostbarkeiten aus Bayern*, (ur.) Ludwig Wamser, Gisela Zahlhaas, München, 1998., 196; ISTI, Kat. 512–533. Kreuzanhänger des 5.–7. Jh. aus Gold und Silber, u: *Die Welt von Byzanz – Europas östliches Erbe. Glanz, Krisen und Fortleben einer tausendjährigen Kultur*, (ur.) Ludwig Wamser, München, 2004., 310–311.

41

CHRISTIAN SCHMIDT, Kat. 284. Silberkreuz, u: *Rom und Byzanz* (bilj. 40), 198. Nedavno je objavljen i srebrni enkolpij iz Štipa u Makedoniji: SNEŽANA FILIPOVA, Early Christian reliquaries and encolpia and the problem of the so-called crypt reliquaries in the Republic of Macedonia, u: *Rome, Constantinople and newly-converted Europe. Archaeological and historical evidence*, vol. II, (ur.) Maciej Salamon, Marcin Wołoszyn, Alexander Musin, Perica Špehar, Kraków – Leipzig – Rzeszów – Warszawa, 2012., 122, fig. 8c. Na još jedan zlatni primjerak iz Tira (Direction générale des Antiquités, Beirut) upozorila me mr. sc. Nikolina Uroda (Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split) – v. PIERRE-LOUIS GATIER, Il Vicino Oriente protobizantino, u:

Levante. Storia e archeologia del Vicino Oriente, (ur.) Olivier Binst, Köln, 2000., 207. Koristim priliku najsrdačnije zahvaliti kolegici na informaciji.

42

FRANE BULIĆ, Una crocetta d'oro del VI.–VII. sec. trovata a Barbato d'Arbe, u: *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, XXIX (1906.), 24–27 i Tav. II, fig. 2, 1; ANTE PITEŠA, Katalog nalaza iz vremena seobe naroda, srednjeg i novog vijeka u Arheološkome muzeju u Splitu – Catalogue of finds from the Migration Period, Middle Ages and Early Modern Period in the Archaeological Museum in Split, Split, 2009., 41, kat. 59. Šire: IVAN BASIĆ (bilj. 37), 431–437.

43

ANTE PITEŠA (bilj. 42), 41, kat. 59.

44

Ibidem, 41.

45

MILJENKO DOMIJAN, Rab – grad umjetnosti, Zagreb, 2001., 49.

46

Ibidem, 246.

47

Ad basilicas pictas (bilj. 12), 54, 56 (sl. 18b), 57, 58 (kat. 9) i T. I.6.

48

Literatura o tome je veoma opsežna: usp. SLAVKO CIGLENEČKI, Justinijanovo utvrđivanje Ilirika, u: *Archaeologia Adriatica*, III (2009.), 205–222 (s navedenom starijom literaturom).

49

ELLEN RIEMER (bilj. 38), 415–417, kat. 108.

50

Usp. IGOR FISKOVIĆ (bilj. 21, 1981.), *passim* i ISTI (bilj. 1), naročito 125–126, 133, 136 (»Slijedom gore predložene datacije, kojom načelno razdvajih spomenike urešene motivom *crux coronata* od onih s inačicama *crux capitata*, možda jača rasprostranjenost potonjih i nije slučajna, nego ishodi iz ponovnog jačanja gradova u procvatu istočnorimske vlasti«).

51

IGOR FISKOVIĆ (bilj. 21, 1981.), 113, bilj. 35.

52

NENAD CAMBI (bilj. 22, 2002.), 55–56: »Avendo in mente la situazione storica, è molto probabile che la produzione della decorazione delle chiese e i sarcofagi con questi simboli della fede incominciassero in Dalmazia nel principio decenni del 6 sec. ed era sviluppata dopo la sconfitta degli Ostrogoti, cioè dopo 535. L'espportazione dei sarcofagi alla sponda orientale dell'Italia fosse possibile solo dopo la caduta del regno degli Ostrogoti a Ravenna«.

53

Tako je npr. ranokršćanska crkva u Lovrečini datirana sa sigurnošću u zrelo 6. stoljeće, pa je u skladu s tim za dva sarkofaga iz njezina okruženja konstatirano – po našem sudu vrlo ispravno – da se »moraju razmatrati isključivo u vezi s njenim postankom« (IGOR FISKOVIĆ /bilj. 21, 1981./, 117). Za dataciju bračkih ranokršćanskih crkava (općenito se datiraju u 6. stoljeće) v. ISTI (bilj. 21, 1982.), 175, 179–180, 186, 190 (s bilj. 66), 198, 203; JOŠKO BELAMARIĆ, Ranokršćanska sakralna arhitektura na Braču, u: *Ranokršćanski spomenici otoka Brača* (bilj. 32), 7–12. IGOR FISKOVIĆ (bilj. 21, 1982.), 204, bilj. 98 primjećuje da brački i šoltanski sarkofazi većinom datiraju iz vremena gradnje crkava ili nešto poslije, ali smatra da nisu svi isklesani u isto vrijeme. U tom kontekstu važna su zapažanja o talijanskim primjercima koje

je iznijela već RAFFAELLA FARIOLI, I sarkofagi ravennati con segni cristologici: contributo per un completamento del «Corpus» II, u: *Felix Ravenna*, IV^a ser., 1/2 (CXIII-CXIV) (1977.), 152–154, uočivši da sarkofazi iz Ravenne stratigrafski pripadaju razdoblju nakon posljednje četvrtine 5. stoljeća (s tendencijom prema sredini 6. stoljeća), dok je *terminus post quem non* prestanak izvoza iz dalmatinskih kamenoloma početkom 7. stoljeća. Šire o problemu prestanka proizvodnje: HUGO BRANDENBURG, Osservazioni sulla fine della produzione e dell'uso dei sarcofagi a rilievo nella Tarda Antichità nonché sulla loro decorazione, u: *Sarcofagi tar-doantichi, paleocristiani e altomedievali* (bilj. 22), 1–34.

54
NENAD CAMBI (bilj. 22, 2002.), 50, Abb. 1–11. Inačice se neprestano umnožavaju – usp. ISTI (bilj. 17), 68: ulomak sarkofaga s *crux coronata* na Dridu (tip IIIa, ali bez žlijeba po sredini križa) je na sjecištu ukrašen plitkim diskom, ali koji ne izlazi iz okvira križa; to je zasad jedini primjer takve ikonografske inačice. U budućnosti će, prema tome, trebati računati s još razvijenijom klasifikacijom.

55
Rep. II, 114, kat. 350.

56
Rep. II, 114–115, kat. 354; 115, kat. 355. O splitskim sarkofazima usp. također IGOR FISKOVIĆ (bilj. 21, 1981.), 127; ŽELJKO RAPANIĆ, La costa orientale dell'Adriatico nell'Alto Medioevo, u: *Settimane di studio del Centro Italiano di studi sull'Alto Medioevo*, XXX/2 (1983.), 850 i Tav. 3, 1.

57
Rep. II, 115, kat. 359. O sarkofagu iz Tranija usp. također MARIA ROSARIA SALVATORE, Un nuovo sarcofago paleocristiano rinvenuto a Trani, u: *Vetera Christianorum*, 13 (1976.), 375; RAFFAELLA FARIOLI (bilj. 53), 153; ŽELJKO RAPANIĆ (bilj. 56), 851 i GIOIA BERTELLI, Corpus della scultura altomedievale, vol. XV: Le diocesi della Puglia centro-settentrionale, Spoleto, 2002., 358–359, br. 439 i Tav. CXLI/439.

58
Rep. II, 115, kat. 357; IGOR FISKOVIĆ (bilj. 21, 1981.), 127 i Tab. XXVIII, 1.

59
Rep. II, 114, kat. 353; IGOR FISKOVIĆ (bilj. 21, 1981.), 124 i Tab. XXV, 4; NENAD CAMBI (bilj. 22, 2002.), 48. Usp. također IGOR FISKOVIĆ (bilj. 21, 1999.–2000.), 243–244, s raspravom o tom i desetak srodnih primjera programatskog ugrađivanja ranokršćanske plastike unutar novih svetišta tijekom predromanike i rane romanike, registriranih na istočnom Jadranu. Osobito je pak značajno što su i neki među tim spolijima bili pogledu nevidljivi, inkorporirani u potpuno zatvorene elemente spomeničkih cjelina, tako da se neprijeporno ne može govoriti o spolijima u klasičnom smislu, već ih autor s pravom drži »pseudorelikvijama«, korištenima bilo kao simboličkim »potvrdama veza s prvim horizontom vjere u području«, bilo kao sredstvima posvete novonastajućih crkvenih zdanja.

60
O sarkofazima bračko-salonitanskog tipa s Manastirina (ukupno 3 primjerka na tom lokalitetu) posljednji je pisao IVAN MATIJEVIĆ, Anepigrafski sarkofazi *in situ* iz bazilike na Manastirinama, u: *Tusculum*, 4 (2011.), 95, kat. 9 (tip Ia), 96, kat. 14 (tip IIa) i 100, kat. 31 (tip Ia).

61
NENAD CAMBI (bilj. 22, 2002.), 48, bilj. 14.

62
GIOIA BERTELLI (bilj. 57), 302, br. 355 i Tav. CXV/355 = *Siponto antica*, (ur.) Marina Mazzei, Foggia, 1999., 479, kat. 64 i 480 (sl.). Hipertrofirani trokutasti krakovi izviru izravno iz središta križa. Tijelo križa je neukrašeno.

63
Na takav zaključak iznova upućuje nekoliko sarkofaga neuvrštenih u *Repertorium der christlich-antiken Sarkophage*, npr. sarkofag iz Troije koji je kombinacija elemenata triju tipova: Ib (višestruko izbrazdano tijelo), Ic (prelazak baze križa u kružnicu, ali na križistu ispušten disk) i IIIa (kružnica) – GIOIA BERTELLI (bilj. 57), 84, br. 1 i Tav. I/1. Time se nadopunjuje mišljenje N. Cambija koji smatra da »non è nota una combinazione dei tipi Ib e III, ma potrebbe esistere« – NENAD CAMBI (bilj. 22, 2002.), 48. Nadalje, iz Canne della Battaglia pored Barlette potječe sarkofag koji je također varijanta tipa Ic (donji krak križa prelazi u kružnicu), ali i ovdje bez središnjeg diska, dok je čitava kružnica postavljena na stalak – GIOIA BERTELLI (bilj. 57), 214–216, br. 206 i Tav. LXVIII/206. Na oba ulomka skrenuo mi je pažnju akademik Fisković u siječnju 2010. godine.

64
EMILIO MARIN, Starokršćanska oltarna pregrada na Mirju nedaleko od Postira, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 21 / *Fiskovićev zbornik*, I/ (1980.), 85–90; ISTI, Starokršćanski pluteji s Mirja kod Postira na Braču, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 32 / *Prijatelj zbornik*, I/ (1992.), 117–132. Daljnji primjeri paralelne produkcije ikonografskih motiva u jadranskim središtima su tip središnjega reljefnog križa – bilo samostalno položenog (Cambijev tip V), bilo u medaljonu s hederama (tip VI) – flankiranog likovima životinja; primjeri te tzv. simetrične slike brojni su u kamenoj plastici Salone, Poreča i Ravenne. Usp. NENAD CAMBI (bilj. 22, 2002.), 55, Abb. 10 (V) i 11 (VI) i T. 16, 6; EUGENIO RUSSO, Sculture del complesso eufrasiano di Parenzo, Napoli, 1991., 181, Nr. 127, fig. 153; 242, Nr. 201, fig. 215.

65
O ranoj povijesti Trevisa v. STEFANO GASPARRI, Dall'età longobarda al secolo X, u: *Storia di Treviso II: Il Medioevo*, (ur.) Daniela Rando, Gian Maria Varanini, Venezia, 1991., 3–39; CLAUDIO AZZARA, Il Trevigiano in età longobarda, u: *Il tempo dei Longobardi. Materiali di epoca longobarda dal Trevigiano* (Catalogo della mostra, Vittorio Veneto, Museo del Cenedese, 10 settembre–31 dicembre 1999), (ur.) Marisa Rigoni, Elisa Possenti, Padova, 1999., 21–28; GIOVANNA VALENZANO, Treviso, u: *Enciclopedia dell'arte medievale*, vol. XI, Roma, 2000., 341–348.

Summary

Ivan Basić

An Early Christian Sarcophagus from Treviso and Its Group

The sarcophagi of Brač-Salona type are among the most important early Christian artefacts originating from the area of the Adriatic basin, more specifically from its eastern coast. Most of them were found in Dalmatia, primarily on the island of Brač (*Brattia*) and in the provincial capital of Salona. Although these sarcophagi have been extensively analysed in Croatian (and less so in international) scholarly literature, there are still many issues to be resolved, particularly when it comes to dating this group of sarcophagi. After the seminal works of Igor Fisković and Nenad Cambi, several papers and findings (relevant to the issue) have been recently published in Italy that went unnoticed in Croatian literature; conversely, some newly found and important examples of Dalmatian provenance have been overlooked in international literature. This paper aims at complementing the catalogue of early Christian sarcophagi of the Brač-Salona type with the

addition of a sarcophagus from Treviso in order to discuss the origin and dating of the whole group. Its contents – an early Byzantine golden pectoral cross (*encolpium*) – are an important step towards specifying the chronology of Dalmatian sarcophagi, since a cross of the same type was found long ago on the island of Rab (*Arba*) in the northern Adriatic, and two sarcophagi of the Brač-Salona type were discovered in its vicinity. All this allows for establishing a more detailed chronology, placing the production and distribution of the entire group within the rule of Emperor Justinian (527–565), i.e. its later part, after the Gothic War (535–554).

Keywords: sarcophagi, Early Christianity, Dalmatia, Italy, Brač, Treviso, chronology, topography

(Translation: Ivan Basić)